

1.2. Особливості компетентнісного підходу до професійної підготовки кваліфікованих робітників

В умовах реформування української освіти, переходу на багаторівневу підготовку професійних кадрів, конкурентоспроможності фахівців на ринку праці, особливу актуальність набуває проблема компетентнісного підходу. Проблема компетенції, компетентності фахівця широко обговорюється на сторінках науково-педагогічної преси у зв'язку з прийняттям концепції модернізації професійно-технічної освіти (ПТО) [7].

Загальнометодологічні та теоретичні проблеми підготовки професійних кадрів у системі ПТО висвітлюються в роботах С.Батишева, Л.Ляліна, В.Сластьоніна та ін. [1; 8; 11].

Різні види, специфіка, методика формування компетентності обґрунтовувалися у працях: Н.Амінова, Л.Боголюбова (соціальна компетентність); Л.Антропова, С.Рогожкіна, О.Фадейкіна (комунікативна компетентність); А.Белкіна, А.Бусигіної, М.Лобанової, В.Нестерова (педагогічна компетентність); Н.Витківської (інформаційна компетентність); П.Шендерова (дослідницька компетентність) та ін.

Поняття “компетентність” (лат. *competentia*, від *competo* – спільно добиваюся, досягаю, відповідаю, підходжу) у словниках трактується як “володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь”, “обізнаність у чому-небудь”, “авторитетність, повноправність” тощо [3].

“Компетентна” у своїй справі людина (від лат. *competens* – відповідний, здібний) означає “обізнана, що є визнаним знавцем в якому-небудь питанні, авторитетна, повноправна, що володіє колом повноважень, здатною до чогось”. Найчастіше термін “компетентний спеціаліст” відносять до керівників господарського профілю (І.Глуханюк, Є.Гнатишина, А.Найн та ін.). Питання професійної компетентності фахівця привертають також увагу сучасних зарубіжних вчених (G. Moskowitz, R.L. Oxford, R.C. Scarcella, E. Tarone, G. Yule), які зміщують акцент на соціальні цінності особистісних якостей сучасного робітника.

Поняттю “компетентність” М.Розов надає перспективний характер, пов'язуючи його з асиміляцією нових відкриттів у своїй структурі і розробками, що стосуються людського пізнання та практики, а також визначає освітні вимоги для кожного типу, профілю, шаблів компетентностей. Зокрема загальнокультурна компетентність представлена ним як взаємна сукупність трьох аспектів: смислового (що включає адекватність осмислення ситуації в культурному контексті, тобто в контексті наявних культурних зразків розуміння, ставлення, оцінки чогось); проблемно-практичного (забезпечує адекватність розпізнавання ситуації, адекватну постановку та ефективне виконання цілей, завдань, норм при певних обставинах); комунікативного (фокусує увагу на адекватному спілкуванні у ситуаціях культурного контексту з урахуванням відповідних культурних зразків спілкування і взаємодії) [13, с. 22-28].

Професійно-технічна освіта, будучи складовою частиною системи освіти України, вирішує також актуальну задачу кадрового забезпечення. Поставлені в системі ПТО фахівці покликані стати носіями ідей оновлення на основі збереження і примноження кращих традицій вітчизняної освіти і світового досвіду. Успіх в Україні ПТО багато в чому залежить від готовності педагогічних кадрів до її реалізації. Нові умови існування освітнього середовища, оновлення змісту освіти, інноваційних форм і методів навчання, все зростаючі вимоги до якості знань, ускладнення форм організації уроку – все це вимагає підвищення професійної компетентності та формування готовності майбутнього робітника до виконання професійної діяльності.

Для сучасної ПТО в усьому світі значущою є тенденція до посилення орієнтації на суб'єктивний досвід учня професійно-технічного навчального закладу (ПТНЗ), розвиток його творчості у поєднанні з відповідальністю за результат своїх дій.

На разі у “Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020 рр.)” підкреслюється: розвинутому суспільству потрібні сучасно освічені, моральні, заповзятливі люди, здатні самостійно приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору, бути мобільними, динамічними, конструктивними фахівцями, мати розвинене почуття відповідальності за долю своєї країни [3].

Щоб реалізувати цю мету, потрібно не тільки оновити зміст і технології професійно-технічної освіти, але, перш за все, підготувати учня, здатного вирішувати ці складні завдання. Проте вивчення результатів психолого-педагогічних і соціологічних досліджень (І.Ісаєв, Є.Шиянов, В.Сластьонін та ін.) [11], аналіз реальної практики показують, що учні ПТНЗ не зовсім готові до вирішення цих завдань, бо їх професійна компетентність та ментальність недостатньо відповідає вимогам модернізації ПТО.

Традиційно мету освіти визначали набором знань, умінь, навичок, якими повинен володіти випускник. Сьогодні такий підхід виявився недостатнім. Соціуму (професійним навчальним закладам, виробництвом) потрібні випускники, готові до включення у подальшу життєдіяльність, здатні практично вирішувати поставлені перед ними життєві й професійні проблеми. А це багато в чому залежить від отриманих знань, умінь і навичок (ЗУНів) для позначення яких і вживається поняття “компетенції” і “компетентності”, які більше відповідають розуміння сучасних цілей освіти.

Задоволення потреб суспільства вимагає від сучасного випускника ПТНЗ високої культури, глибокої моральності, сформованої системи цінностей і переконань, громадянської позиції, зацікавленості в розвитку власного творчого потенціалу, здатності до інноваційної діяльності, самовдосконалення, професійної активності та ін. У зв'язку з цим, одним з основних завдань поряд з формуванням гармонійно розвиненої особистості, є завдання формування професійно компетентного фахівця. Визнання випускника, що володіє компетенціями, тобто тим, що він може робити, який спосіб діяльності опанував, до чого він готовий, – називають компетентнісним підходом. Одним з концептуально важливих способів управління якістю підготовки випускників

ПТНЗ є реалізація цього підходу у модернізації змісту ПТО. Компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, що означають потенціал, здатності випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно-насиченого простору.

У педагогічній літературі часто використовуються вже так звані “стійкі” терміни – “компетенція”, “компетентність”. Їх широке застосування цілком виправдано, особливо у зв'язку з необхідністю модернізації змісту ПТО.

Але до теперішнього часу в європейському освітньому співтоваристві немає єдиного чіткого й однозначного розуміння визначення поняття “компетентність” стосовно до його використання для опису бажаного образу (професійно-кваліфікаційної моделі) випускника ПТНЗ.

Як було вище зазначено, у перекладі з латинської “competentia” означає коло питань, в яких людина добре обізнана, тобто володіє пізнанням і досвідом, отже, компетентна у певній галузі, збагачена відповідними знаннями та здібностями, що дозволяють їй обґрунтовано судити про цю галузь та ефективно діяти в ній.

Відрізняють синонімічно використовувані поняття “компетенція” і “компетентність”. Ці поняття для української педагогіки є відносно новими, тому і спостерігається різне їх розуміння:

- *компетенція* – включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються стосовно певного кола предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності по відношенню до них;

- *компетентність* – володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї та предмету своєї діяльності.

У науково-методичній літературі виділені традиційні характеристики компетенцій:

- політичні та соціальні компетенції, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень тощо;

- компетенції, що коливаються життям в суспільстві, визнані перешкоджати поширенню клімату нетерпимості та сприяти розумінню відмінностей і готовності жити з людьми інших культур, мов і релігій;

- компетенції, що визначають володіння письмовим та усним спілкуванням, важливим у професійній діяльності та суспільному житті;

- компетенції, пов'язані з виникненням інформаційного суспільства: володіння новими технологіями, розуміння їх переваг та недоліків;

- компетенції, що реалізують здатність навчатися протягом всього життя не тільки в професійному плані, але і в особистому та суспільному житті [4, с. 20-35].

У психолого-педагогічній літературі поняття “компетентність” пов'язане з певним видом діяльності, означає, відповідно до словника І.Ожегова, “обізнаність, авторитетність у будь-якій області”, а “компетенція” має таке

значення: “коло повноважень, прав будь-якої особи, органу, коло питань, справ, що знаходяться в чиему-небудь віданні” [10, с. 234].

Вони є взаємодоповнюючими і взаємообумовленими поняттями: компетентна людина, що не володіє компетенцією, не може бути в повній мірі у соціально-значущих аспектах її реалізувати. Таке розуміння знаходимо у визначенні вченого А.Белкіна, що характеризує компетенції як сукупність того, чим людина володіє в своєму розпорядженні, а компетентність – як сукупність того, чим вона володіє [2].

Словник іноземних слів розкриває поняття “компетентний” як “володіння колом прав та повноважень будь-якої установи, особи чи колом справ, питань, що підлягають підпорядкуванню кому-небудь”. Французьке “competent” перекладається як “компетентний, правоможливий”. Воно також має дещо юридичний відтінок. В англійській мові у терміні “competence” домінує сенс якості особистості: тобто компетентність трактується як здатність до чогось [3].

Поняття “компетенція” частіше застосовується для позначення:

- освітнього результату, вираженого в підготовленості (російською мовою - “обособленности”) випускника, в реальному володінні методами, засобами діяльності, у можливості впоратися з поставленими завданнями;

- такої форми поєднання знань, умінь і навичок, яка дозволяє ставити і досягати мету по перетворенню навколишнього середовища.

Суфікс “-ність” в українській мові означає ступінь оволодіння певною якістю, тому термін “компетентність” частіше використовується для позначення певних якостей, тобто ступеня оволодіння ними.

Під компетентністю частіше розуміється інтегральна якість особистості, що виявляється в загальній здатності і готовності її діяльності, заснованої на знаннях і досвіді, які набуті у процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну, успішну участь у діяльності.

Таким чином, поняття “компетенція”, “компетентність” значно ширше понять “знання, вміння, навички”, так як включають спрямованість особистості (мотивацію, ціннісні орієнтації тощо), її здатності долати стереотипи, відчувати проблеми, виявляти проникливість, гнучкість мислення; характер (самостійність, цілеспрямованість, вольові якості). Можна також розуміти під компетентністю володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї або до предмету діяльності.

Таким чином, компетенція припускає деяку відчужену, наперед задану вимогу до освітньої (включаючи професійну) підготовку учня ПТНЗ, а компетентність – особистісна якість, яка вже відбулася.

Таким чином, на наш погляд, можна стверджувати, що компетентність фахівця представляє собою привласнену, відрефлексовану їм у ході професійної діяльності систему соціально-значущих і особистісно-значущих компетенцій.

Деякі автори вважають, що компетентність включає такі особистісні якості, як ініціативність, відповідальність, працьовитість, цілеспрямованість, впевненість у собі. Іншим видається, що необхідно включити в структуру компетентності мотиваційно-ціннісну сферу, яка, значною мірою, визначає рівень оволодіння знаннями. Таким чином, перераховані складові означають, по

суті, стан зрілості людини у професійній діяльності, в професійному спілкуванні, у становленні особистості професіонала, його індивідуальності тощо [12, с. 26-44].

Формування компетентності майбутнього фахівця здійснюється через зміст освіти, яка включає в себе не тільки перелік навчальних предметів, а й професійні навички та вміння, які формуються в процесі оволодіння предметом. Все це у комплексі формує і розвиває особистість майбутнього фахівця таким чином, щоб вона володіла способами саморозвитку та самовдосконалення, що забезпечувало б ефективне функціонування учня як суб'єкта-професіонала в системі "людина-людина", тобто підготовку компетентного фахівця, який відповідає вимогам сьогодення, наділеного якостями, знаннями, вміннями, необхідними для того, щоб бути конкурентоздатним і життєздатним.

Існують різні підходи до визначення компетентності фахівця. Так, наприклад, Н.Тализіна, вважає, що він повинен відповідати трьом складовим: знанням, умінням, навичкам.

У їх число входять:

- якості, які відображають ставлення до роботи, працьовитість, увагу, творчий підхід, характеризують загальний стиль поведінки і діяльності: старанність, самостійність, вірність слову, авторитетність, активність та енергійність;

- розумові здібності: гнучкість, прозорливість, далекоглядність;

- адміністративно-організаторські здібності: вміння створити трудову атмосферу, вміння керувати людьми, постояти за колектив, розбиратися в людях, переконувати їх; вони характеризують ставлення до людей: чесність, вихованість; ставлення до себе: вимогливість, скромність, впевненість, самовдосконалення.

- знання: професійні (по своїй спеціальності), загальнокультурні, інформованість про професійну діяльність;

- вміння: вирішувати поставлені завдання, працювати з літературою, навчатися роботі, планувати діяльність тощо [14, с. 46-69].

Цей перелік може поповнюватися або скорочуватися залежно від виду професійної діяльності.

Про це відмічається і у “Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020 рр.)”, де визначена основна мета ПТО – підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня та профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, відповідального, вільно володіє своєю професією і орієнтованого в суміжних галузях діяльності, здатного до професійного росту тощо [7].

Виділяють такі ключові компетенції випускника навчального закладу: навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистісного самовдосконалення. Все це дозволяє випускнику ПТНЗ осмислено застосовувати комплекс професійних знань, умінь і способів діяльності у подальшому житті. Цей склад ключових “супер-компетентностей” міститься в рекомендаціях ЮНЕСКО і у вищезазначеній Концепції.

Отже, нами було визначено, що компетентності – це діяльнісні характеристики людини, тому їх класифікація, перш за все, повинна бути адекватна класифікації її діяльностей. Сюди можна віднести:

- класифікацію компетентностей по об'єкту, на який спрямована діяльність; вона дає компетентності у галузях: людина-людина, людина-техніка, людина-художній образ, людина-природа, людина-знакова система;
- професійну компетентність у галузі окремих класів і груп професій;
- предметну компетентність у конкретній справі (спеціальність);
- профільну компетентність у світлі сучасної орієнтації школи на профільне навчання.

Особливі компетентності потрібні у різних сферах суспільного життя: у сфері побуту, цивільно-громадської, в галузі мистецтва, у спорті та ін.

Компетентності є також знанневими характеристиками і класифікуються по галузях суспільного знання (компетентності у галузі наук – у математиці, фізиці, у гуманітарних науках, у біології та ін.); по галузях суспільного виробництва (енергетики, транспорту, зв'язку, оборони, сільського господарства тощо).

Як психологічна характеристика, поняття компетентності включає не тільки когнітивну (знання) і операційно-технологічну (діяльнісну) складові, а також мотиваційну (емоційну), етичну, соціальну та поведінкову.

Оскільки основу компетентності складають здібності, то кожній з них повинна відповідати своя компетентність.

Компетентнісна модель майбутнього фахівця не є моделлю випускника, тому що компетентність нерозривно пов'язана з досвідом успішної діяльності, яку в ході навчання у навчальному закладі учень в належному обсязі придбати не може. Доцільно на уроках розширити виконання навчально-дослідних робіт, використання ділових, рольових, імітаційних ігор у творчій самостійній роботі. Необхідно також викладачу у своїх учнях формувати певні вміння у компетентності майбутнього професіонала.

В. Сластьонін [11, с. 42] всі педагогічні вміння об'єднує в чотири групи:

- вміння “переводити” зміст об'єктивної педагогічної дійсності, об'єктивного процесу виховання в конкретні завдання;
- вміння вибудувати і реалізувати логічно завершену педагогічну систему (від планування освітньо-виховних завдань, відбору змісту освітнього процесу до вибору форм, методів, засобів її організації);
- вміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між різними компонентами і факторами виховання, приводити їх у дію; організувати спільну діяльність; забезпечувати зв'язку навчального закладу із середовищем;
- вміння враховувати і оцінювати результати педагогічної діяльності, тобто здійснювати самоаналіз та аналіз освітнього процесу, і результати діяльності вчителя.

Але формування знань – не самоціль. Знання, що лежать в структурі досвіду викладача “мертвим вантажем”, не будучи до того ж зведеними в систему, залишаються нікому не потрібним надбанням. Такою є теоретична діяльність, яка, у свою чергу, виявляється в узагальненому умінні професійно

мислити, що передбачає наявність в учнів аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь.

Аналітичні уміння складаються з ряду часткових умінь, а саме:

- аналізувати явища, тобто розчленовувати їх на складові елементи (умови, причини, мотиви, стимули, засоби, форми прояву тощо);
- правильно діагностувати явище;
- формулювати домінуюче професійне завдання;
- знаходити оптимальні способи його вирішення.

Прогностичні уміння пов'язані з освітнім процесом і передбачають орієнтацію на чітке уявлення у свідомості учнів, які є суб'єктом навчання, мету їх діяльності у вигляді передбачуваного результату:

- постановка освітніх цілей і завдань;
- відбір методів їх досягнення;
- передбачення можливих відхилень, небажаних явищ і вибір можливих способів їх подолання;
- планування змісту взаємодії учасників освітнього процесу.

У залежності від об'єкта прогнозування прогностичні вміння можна об'єднати в три групи:

- прогнозування розвитку колективу: динаміки його структури, розвитку системи взаємовідносин, зміни положення активу і окремих учнів у системі взаємовідносин тощо;

- прогнозування розвитку особистості: її особистісно-ділових якостей, почуттів, волі і поведінки, можливих відхилень у розвитку особистості, труднощів у встановленні взаємин з однолітками тощо;

- прогнозування педагогічного процесу: освітніх, виховних і розвиваючих можливостей навчального матеріалу, труднощів учнів у навчанні та інших видів діяльності; результатів застосування тих чи інших методів, прийомів і засобів навчання і виховання.

Проєктивні вміння здійснюються у вигляді розробки проєкту освітнього процесу і означають:

- конкретизацію навчання і виховання у ПТНЗ;
- обґрунтування способів їх поетапної реалізації;
- планування змісту і видів діяльності учасників освітнього процесу з урахуванням їх потреб та інтересів, можливостей матеріальної бази, власного досвіду і особистісно-ділових якостей;

- планування індивідуальної роботи з метою подолання наявних недоліків у розвитку здібностей, творчих сил і обдарувань учнів ПТНЗ;

- відбір форм, методів і засобів педагогічного процесу в їх оптимальному поєднанні;

- планування системи прийомів стимулювання активності учнів і стримування негативних проявів у їх поведінці;

- планування розвитку виховного середовища і зв'язків з батьками та громадськістю.

Рефлексивні уміння мають місце при здійсненні контрольної-оцінної діяльності, спрямованої на себе, і припускають використання таких різновидів, як:

- контроль на основі співвіднесення отриманих результатів із заданими зразками;
- контроль на основі передбачуваних результатів дій, виконаних лише в розумовому плані;
- контроль на основі аналізу готових результатів фактично виконаних дій.

Рефлексія розуміється як специфічна форма теоретичної діяльності, спрямована на осмислення і аналіз власних дій. Для викладача дуже важливо встановити, якою мірою отримані результати (позитивні і негативні) є засобом успішної професійної діяльності учнів під час навчання у ПТНЗ.

Рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом педагогічної діяльності самого себе, а й з'ясування того, наскільки і як інші учасники освітнього процесу знають і розуміють його особистісні особливості, емоційні реакції і професійні здібності і можливості.

Зміст практичної готовності учня виражається у зовнішніх (предметних) уміннях, тобто діях, які можна спостерігати. До них відносяться організаторські та комунікативні вміння. Організаторська діяльність забезпечує залучення до різних видів діяльності та організацію діяльності колективу, що перетворює його із об'єкта в суб'єкт виховання. До організаторських вмінь як загально-педагогічних відносять мобілізаційні, інформаційні, розвиваючі та орієнтовані.

Мобілізаційні вміння спрямовані на:

- розвиток стійких інтересів до навчання;
- формування потреби у знаннях;
- формування навчальних навичок і навчання прийомам організації професійної діяльності;
- формування активного, самостійного і творчого ставлення до явищ навколишньої дійсності через застосування в проблемних ситуаціях, організованих викладачем або таких, які виникають спонтанно, одержуваних у ПТНЗ знань і з власного життєвого досвіду;
- розумним використанням системи методів заохочення і покарання, створенням атмосфери співпереживання тощо.

Інформаційні уміння пов'язані не тільки з безпосереднім викладом навчальної інформації, але й з методами її отримання та обробки. Це вміння і навички роботи з друкованими джерелами і бібліографування, уміння здобувати інформацію з інших джерел і переробляти її відповідно до цілей і завдань освітнього процесу.

У ході викладання інформаційні уміння виявляються у здатності:

- доступно сприймати навчальний матеріал, з урахуванням специфіки предмета, рівня підготовленості учнів, їх життєвого досвіду і віку;
- логічно правильно побудувати процес передачі навчальної інформації, використовуючи різні методи і їх поєднання: розповідь, пояснення, бесіду, проблемний, індуктивний і дедуктивний викладу матеріалу;
- доступно, лаконічно і виразно формулювати питання;

- оперативно діагностувати характер і рівень засвоєння учнями навчального матеріалу.

Розвиваючі вміння припускають:

- визначення “зони найближчого розвитку” окремих учнів, класу (групи) в цілому;

- створення проблемних ситуацій та інших умов для розвитку пізнавальних процесів, почуттів і волі учнів ПТНЗ;

- стимулювання пізнавальної самостійності і творчого мислення, потреби у встановленні логічних (від окремого – до загального, від конкретного – до абстрактного) і функціональних (причини-наслідки, цілі-засоби, якості-кількості, дії-результати) відносин;

- створення умов для розвитку індивідуальних особливостей, здійснення з цієї метою індивідуального підходу до учнів.

Орієнтаційні вміння спрямовані на формування морально-ціннісних установок учнів і наукового світогляду, прищеплення стійкого інтересу до навчальної діяльності та науки, професійної діяльності, що відповідає особистим нахилам і можливостям; організацію спільної творчої діяльності, що має за мету розвиток соціально значущих якостей особистості.

Комунікативні вміння – це взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь спілкування (вербального) та умінь і навичок.

Перцептивні вміння, у свою чергу, проявляючись на початковому етапі спілкування, зводяться до найбільш загального вміння “розуміти інших”.

Отже, компетентнісний підхід висуває на перше місце не інформованість учня, а вміння вирішувати ним проблеми, що виникають у наступних ситуаціях:

1. У пізнанні і поясненні явищ навколишньої дійсності;

2. При освоєнні сучасної техніки і технологій;

3. У взаєминах людей (у етичних нормах), при оцінці власних вчинків тощо;

4. У практичному житті, при виконанні соціальних ролей громадянина, учня ПТНЗ;

5. При виборі професії та оцінці своєї готовності до навчання у навчальному закладі, коли необхідно орієнтуватися на ринку праці;

6. При необхідності вирішувати власні проблеми: життєве самовизначення, вибір способу життя та ін.

Зрозуміло, що навчити поведінки у подібних ситуаціях неможливо. На думку Е.Зеєра, в рамках компетентнісного підходу треба будувати і заздалегідь задавати “ситуації включення” [5, с. 44]. Слово “включення”, вживане їм, означає оцінку ситуації, проектування дій і відносин, які вимагають тих або інших рішень.

Таке навчання відрізняється від того, де необхідно “запам'ятати і відповісти”, де є готова формула, в яку треба лише підставити значення. Необхідно усвідомити постановку самого завдання, оцінити новий досвід, контролювати ефективність власних дій.

Однак, проголосивши основою змісту освіти не знання, а більш складну культурно-дидактичну структуру, – цілісну компетентність, – можна

сформулювати декілька питань, що виникли у процесі викладення нами попереднього матеріалу. Чи не зведеться все різноманіття змісту ПТО лише до ключових компетентностей? Як буде виглядати загальна структура змісту ПТО? Чи збережеться класно-урочна система навчання у ПТНЗ або можливе створення більш гнучких, мобільних, проблемно-групових форм? Як буде виглядати сам навчальний процес у ПТНЗ, якщо його основу складе не ланцюжок логічно пов'язаних ідей і понять, а якісь галузі діяльності і концентри соціокультурного досвіду?

Адже специфіка компетентнісного навчання полягає в тому, що засвоюється не “готове знання”, кимось запропоноване до засвоєння, а простежуються умови походження цього знання [1, с. 165]. Мається на увазі, що учень сам формує поняття, необхідні для вирішення певної задачі. При такому підході навчальна діяльність, періодично беручи на себе дослідний або практико-перетворювальний характер, сама стає предметом засвоєння.

Як бачимо, що з суми знань і вмінь “скласти” компетентну людину не вдається. Інтеграція в змісті освіти понять, способів людської діяльності, творчого потенціалу, досвіду прояву особистісної позиції, здійснюється в процесі створення, навчання на основі всіх цих видів свого власного досвіду, який, у свою чергу, має стати предметом рефлексії, дослідження, оцінки.

Рефлексія при цьому виступає як з'ясування того, наскільки і як інші учасники освітнього процесу знають і розуміють викладача, його особистісні особливості, емоційні реакції, професійні здібності і можливості.

Думка про те, що компетентнісний підхід закінчується не відповіддю біля дошки, а створенням продукту, підтверджена, зокрема, багатовіковим досвідом роботи ПТНЗ. При такому навчанні учень освоює нові види досвіду: виявляє та ідентифікує проблеми, набуває навичок дослідження і проектування, співробітництва, застосовує відомі та створює нові технології отримання продукту, оцінює якість результату та ін.

Психологічний механізм формування компетентності істотно відрізняється від механізму формування понятійного “академічного” знання. Обумовлено це, перш за все, тим, що звичайне знання призначено для запам'ятовування або відтворення, а, в кращому випадку, для отримання іншого знання логічним або емпіричним шляхом. Навряд чи учня можна навчити компетентності. Таким він може стати лише сам, знайшовши і апробувавши різні моделі поведінки в означеній предметній галузі, вибравши з них ті, які найбільшою мірою відповідають його стилю, домаганням, естетичному смаку і моральним орієнтаціям. Компетентність, таким чином, представляється як складний синтез когнітивного, предметно-практичного та особистого досвіду.

Компетентність, як властивість індивіда, існує в різних формах: у якості ступеня вмілості; способу особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєдіяльності, захоплення); певного підсумку саморозвитку індивіда або форми прояву здібностей.

Природа компетентності така, що вона, будучи продуктом навчання, не прямо впливає з нього, а є, скоріше, наслідком саморозвитку індивіда, його не стільки технологічного, скільки особистісного зростання, наслідком

самоорганізації та узагальнення діяльнісного та особистісного досвіду. Компетентність – це спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісної самореалізації, знаходженню вихованцем свого місця в світі, внаслідок чого ПТО представляє як високо мотивоване, і, в справжньому сенсі, особистісно орієнтоване навчання, забезпечуючи максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості оточуючими і усвідомлення нею самої власної значущості.

До недавнього часу феномен компетентності зв'язувався найбільше зі саме зі сферою ПТО. Завжди було ясно, що компетентність не тотожна “проходженню курсу навчання у ПТНЗ”, а пов'язана з деякими додатковими передумовами розвитку фахівця, його власним творчим потенціалом і якістю освіти, яку він отримав. Саме у професійній школі, орієнтованій на компетентність, зародилися такі специфічні методи підготовки компетентних фахівців, як задачний підхід, імітаційно-моделюючі, проектний і контекстний способи навчання, інтеграція навчальної та дослідницької роботи та ін..

Компетентнісний підхід у сфері ПТО – не нове явище для вітчизняної педагогіки. На відміну від професійної компетентності, що має нормовану сферу застосування, що склалися, зразки результатів діяльності і вимоги до їх якості, ключова компетентність проявляється як певний рівень функціональної грамотності. Ці два види компетентності поєднують досвід, який не зводиться до набору знань і умінь, цілісності, конкретності сприйняття ситуації, готовності до отримання нового продукту.

Як же здійснити перехід до більш цілісної моделі освіти, де пріоритет буде відданий досвіду, компетентності, суб'єктності? Для цього, як нам видається, не слід замінювати одну модель іншою, можливе співіснування двох парадигм – предметної та компетентнісної.

Розробляються перехідні форми побудови ПТО за допомогою включення у навчальний план інтегрованих курсів, в яких предметні галузі співвідносяться зі сферами компетентності. Цілком можливі й інші варіанти, але поки що зрозуміло лише одне: перехід на новий щабель не можна здійснити шляхом “раптових” дій. Попереду глибока розвідка і модернізація теоретичних підстав конструювання освітніх систем з метою створення інформаційної, науково-методичної бази та системи підготовки кадрів, формування нового педагогічного мислення в суспільстві.

Перші кроки до побудови компетентнісної моделі ПТО необхідно робити вже сьогодні. Як першочергові заходи позначимо наступні: перший – розширити в структурі навчальних програм із загальноосвітніх дисциплін міжпредметний компонент, тобто включити у зміст навчальний матеріал з інших галузей знань і практики з зазначенням можливостей цього використання.

Наступний крок означає створення принципової схеми введення компетентнісних елементів. Це буде свого роду набір вимог, тобто освітній стандарт для побудови навчального предмета, орієнтованого на компетентність, а не на “відтворення матеріалу”.

Нарешті, реальної організаційної формою реалізації компетентнісної моделі ПТО повинна стати профільна старша школа, тобто послідовний перехід

до якої передбачено програмою розвитку загальної освіти. Ця школа створюється з урахуванням дидактичних закономірностей компетентної освіти та варіативних шляхів реалізації освітніх можливостей і потреб громадян.

Актуальним на сьогодні стало питання професійної компетентності фахівця, що сприяє успішному самовизначенню молоді у світі праці, безперервної освіти, міжособистісних суспільних відносин, але найголовніше – це одне з основних умов дійсного розвитку і самореалізації особистості. Тому завданням ПТО є формування цієї компетентності як частини професійної підготовки майбутнього фахівця.

Це тягне за собою зміну моделей навчання у ПТНЗ, акцент робиться на особистісно-орієнтовану модель, яка традиційні форми взаємодії учня і викладача переводить на суб'єкт-суб'єктну основу. І.Якіманська вважає суб'єктний досвід підставою для формування траєкторії індивідуального розвитку, визначаючи функції, зміст і джерела цього суб'єктного досвіду, який визначають: предмети, уявлення, поняття, операції, прийоми, правила виконання дій, емоційні коди (особистісні смисли, установки, стереотипи), що особливо важливо для формування майбутнього фахівця [15].

Суб'єкт-суб'єктні відносини у ПТНЗ мають певні особливості в порівнянні з суб'єкт-суб'єктними відносинами в загальноосвітній школі. Цими особливостями є змістовні характеристики суб'єктів: різновіковий склад учнів, єдині цільові установки (одержання професії), наявність соціального досвіду, досвід комунікативної діяльності, зміст комунікативного матеріалу, призначеного для засвоєння в процесі взаємодії, і, звичайно, професійна компетентність як компонент отриманих професійних знань.

При виділенні в складі професійної компетентності лише діяльнісного компонента залишається поза полем зору система знань психолого-педагогічного та предметно-методичного циклу. Таким чином, необхідне уточнення сутності професійної компетентності через аналіз її приватних видів.

Вчені (Н.Бордовська, В.Краєвський, А.Реан, А.Хуторської та ін.) вводять поняття “професійно-педагогічна компетентність”, яка представляє собою сукупність умінь (педагога) як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою кращого вирішення педагогічних завдань [4; 6].

Отже, проведений теоретичний аналіз сучасних підходів дозволяє зробити наступні висновки: професійна компетентність є рівневим поняттям (може мати, наприклад, високий, середній, низький рівні); передбачає мотивацію професійного зростання і розробку критеріїв оцінки професійної компетентності; до складу психолого-педагогічної компетентності в 80-90-х роках включені нові елементи професійної діяльності – проектувальні педагогічні здібності (комунікативні, конструктивні).

Також поняття ПК нерозривно поєднується з поняттям “професіоналізм”. Під останнім нами розуміється особлива властивість людей систематично, ефективно і надійно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті "професіоналізм" відбивається такий ступінь оволодіння людиною структурою професійної діяльності, яка відповідає існуючим у

суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам. Для надбання професіоналізму необхідні відповідні здібності, бажання і характер, готовність постійно вчитися і вдосконалювати свою майстерність. Поняття професіоналізму не обмежується характеристиками висококваліфікованої праці; це і особливий світогляд людини.

Вже на рівні побутової свідомості люди розуміють, що отримання випускником ПТНЗ диплому – це ще не ознака його професіоналізму. Багато хто пам'ятає, що цього випускника ще не так давно називали "молодим спеціалістом" визначаючи, таким чином, його професійний статус. Вважалося, що йому ще потрібен певний час, щоб набути професійного досвіду, а також відповідне професійне середовище, що надає йому можливість сформуватися як професіоналу.

Таким чином, наявність у людини диплома, сертифіката, що підтверджує рівень її кваліфікації (а частіше – деякої сукупності знань, обізнаності у певній професійній сфері) – це необхідна (але не достатня) умова для подальшого становлення професіоналізму. Людина може придбати цю властивість в результаті спеціальної підготовки і довгого досвіду роботи, але може і не отримати його, а лише "вважатися" професіоналом.

Необхідною складовою професіоналізму людини є професійна компетентність. Але як бачимо, сучасні підходи і трактування професійної компетентності досить різноманітні. Існуючі на сьогоднішній день в зарубіжній літературі визначення професійної компетентності як "поглибленого знання", "стану адекватного виконання завдання", "здібності до актуального виконання діяльності" та інші не повною мірою конкретизують зміст цього поняття. Найчастіше це поняття вживається інтуїтивно для вираження високого рівня кваліфікації та професіоналізму. ПК розглядається як характеристика якості підготовки фахівця, потенціалу ефективності трудової діяльності. У педагогіці цю категорію, як ми вже вище зазначали, розглядають або як похідний компонент від "загальнокультурної компетентності", або як "рівень освіченості спеціаліста". Якщо спробувати визначити місце компетентності в системі рівнів професійної майстерності, то вона знаходиться між старанністю і досконалістю.

Співвідносячи професіоналізм із різними аспектами зрілості спеціаліста, виділяється чотири види ПК: спеціальна, соціальна, особистісна індивідуальна:

1. Спеціальна, або діяльнісна ПК (характеризує володіння діяльністю на високому професійному рівні і включає не тільки наявність спеціальних знань, а й вміння застосувати їх на практиці);

2. Соціальна ПК (характеризує володіння способами спільної професійної діяльності та співпраці, прийнятими у професійному співтоваристві прийомами професійного спілкування);

3. Особистісна ПК (характеризує володіння способами самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійної деформації. Сюди ж відносять здатність фахівця планувати свою професійну діяльність, самостійно приймати рішення, бачити проблему);

4. Індивідуальна ПК (характеризує володіння прийомами саморегуляції, готовність до професійного зростання, неохочість професійного старіння, наявність стійкої професійної мотивації).

У якості однієї з найважливіших складових ПК вчені називають здатність самостійно здобувати нові знання та вміння, а також використовувати їх у практичній діяльності. Вважаємо за можливе використовувати наведені види ПК до завдань оцінки професіоналізму майбутнього фахівця.

ПК – це багатофакторне явище, що включає в себе систему теоретичних знань і способів їх застосування в конкретних професійних ситуаціях, ціннісні орієнтації, а також інтегративні показники його культури (мова, стиль спілкування, ставлення до себе і своєї діяльності, до суміжних галузей знання і ін.).

Вона формується вже на стадії професійної підготовки фахівця. Але якщо навчання у ПТНЗ слід розглядати як процес формування основ (передумов) професійної компетентності, то навчання в системі підвищення кваліфікації – як процес розвитку і поглиблення професійної компетентності, перш за все, вищих її складових.

Слід розрізняти зміст понять "компетентність" і "кваліфікація". Присвоєння кваліфікації фахівцю вимагає від нього не лише досвіду в цій професії, а відповідності придбаних у процесі навчання знань і умінь кваліфікаційному стандарту. Кваліфікація – це ступінь і вид професійної навченості (підготовленості), що дозволяє фахівцю виконувати роботу на певному робочому місці. Спеціаліст набуває кваліфікацію перш, ніж почне складатися відповідний його професійний досвід.

Отже. поняття "професіоналізм" є більш широким, ніж поняття "професійна компетентність". Бути професіоналом – це не тільки знати, як робити, а й вміти ці знання реалізовувати, домагаючись необхідного результату. Важлива і результативність діяльності, і співвіднесення її з витратами (психологічними, фізіологічними та ін.), Тобто, при оцінці професіоналізму мова повинна йти про ефективність професійної діяльності.

Тоді у якому співвідношенні перебувають професійна компетентність та майстерність? Відкидаючи твердження про зумовленість майстерності вродженим особливостям, задатками, помітна її обумовленість рівнем професійної компетентності. Професійна майстерність, заснована на вмінні, на кваліфікації, на нашу думку, це знання виробничого процесу, уміння його побудувати, привести в рух. Нерідко таку майстерність зводять до умінь і навичок професійної техніки, в той час як ці вміння лише ззовні виявляються компонентом цієї майстерності.

Таким чином, проблема підвищення рівня ПК майбутнього кваліфікованого робітника, здатного вільно і активно мислити, моделювати виробничий процес, самостійно генерувати і втілювати нові ідеї та технології є актуальною в сучасних соціально-економічних умовах. По-перше, професійно компетентний робітник надає позитивний вплив на формування творчості у процесі роботи, по-друге, зможе домогтися кращих результатів у своїй

професійній діяльності, по-третє, сприяє реалізації власних професійних можливостей.

Структура ПК може бути розкрита через професійні вміння. Модель професійної готовності доцільно будувати від найбільш загальних до часткових вмінь. Таким найбільш загальним умінням є вміння професійно мислити і діяти, яке найтіснішим чином пов'язане з умінням піддавати факти та явища теоретичному аналізу. Об'єднує ці два вкрай важливих вміння те, що в їх основі лежить процес переходу від конкретного до абстрактного, який може протікати на інтуїтивному, емпіричному та теоретичному рівнях. Доведення вміння до теоретичного рівня аналізу – одне з найважливіших завдань навчання майбутніх робітників професійній майстерності. В ідеалі повну відповідність вимогам кваліфікаційної характеристики означає сформованість інтегруючого в собі всю сукупність вмінь вміння професійно мислити і діяти.

Незалежно від рівня узагальненості професійного завдання закінчений цикл її рішення зводиться до тріади "мислити-діяти-мислити" і збігається з компонентами професійної діяльності та відповідними їм уміннями. У результаті модель ПК виступає як єдність теоретичної і практичної готовності робітника. Професійні вміння тут об'єднані в чотири групи:

1. Вміння "переводити" зміст об'єктивного процесу в конкретні завдання: визначення рівня підготовленості до активного оволодіння новими знаннями і проектування на цій основі своїх практичних вмінь; виділення комплексу професійних завдань, їх конкретизація і визначення домінуючого завдання.

2. Уміння побудувати і привести в рух логічно завершену систему: комплексне планування професійних завдань; обґрунтований відбір змісту виробничого процесу; оптимальний вибір форм, методів і засобів його організації.

3. Уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і факторами професійної діяльності, приводити їх в дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психологічних, організаційних, гігієнічних та ін.); активізація особистості; організація і розвиток спільної діяльності; забезпечення зв'язку ПТНЗ із середовищем виробництва.

4. Уміння обліку та оцінки результатів професійної діяльності: самоаналіз і аналіз виробничого процесу, результатів діяльності; визначення нового комплексу домінуючих і другорядних професійних завдань.

Наступним не менш важливим аспектом діяльності є питання про професійні здібності. Їх визначають як індивідуальні, стійкі характеристики особистості, що складаються зі специфічної чутливості до об'єкта, процесу і результатів, що дозволяють знаходити продуктивні способи рішення задач у конкретних умовах. Ці здібності розглядаються як функціонуючі системи, тому головним критерієм виступає результат професійної діяльності.

Отже, можна стверджувати наступне:

1. Вивчення ПК повинне бути спрямоване на виявлення індивідуальних особливостей професійного росту.

2. Оцінка ПК повинна проводитись не тільки шляхом порівняння отриманих результатів з певними нормами, середніми величинами, але і шляхом

зіставлення їх із результатами попередніх діагностувань (не обов'язково проведених у зв'язку з атестацією) з метою виявлення характеру просування в розвитку, професійному росту.

3. Діагностика ПК потрібна не тільки для виявлення актуального рівня, але і для визначення можливих індивідуальних шляхів вдосконалення.

4. Вивчення ПК повинне спиратись на самоаналіз, самодіагностику результативності професійної діяльності учнів ПТНЗ, мотивації самовдосконалення та професійного росту.

5. Рівень ПК повинен розглядатися не як змістовна характеристика діяльності учня ПТНЗ, а як процес самовдосконалення, професійного росту – як розвиток.

6. Діагностика рівня професійної компетентності учня ПТНЗ важлива та потрібна не як самоціль, а як засіб виявлення рівня професіоналізму всього колективу, його педагогічного потенціалу, можливостей колективу в реалізації висунутих цілей, розвитку ПТНЗ.

7. Вивчення ПК не повинне бути прив'язано до навчання, а має бути безперервним навчально-виховним процесом і охоплювати всіх учнів ПТНЗ.

8. При діагностиці ПК важливим виступає облік індивідуальних особливостей майбутнього фахівця.

Основні принципи, що лежать в основі цієї діагностики:

- а) опора на сильні професійні якості особистості учня ПТНЗ;
- б) комплексність, що припускає при вивченні ПК обліку усіх її компонентів і складових;
- в) принцип єдності особистості та професійної діяльності;
- г) принцип надійності та валідності діагностичної методики викладача;
- д) довіри до результатів діагностики викладача ПТНЗ.

Основними умовами розвитку ПК є:

1. Організаційно-управлінські (навчальний план, семестрові графіки, складання розкладу, вироблення критеріїв визначення рівня компетентності, матеріально-технічне оснащення освітнього процесу).

2. Навчально-методичні (відбір змісту занять, інтеграція різних курсів, виділення провідних ідей).

3. Технологічні (контрольно-оціночні, організація активних форм навчання, визначення груп умінь входять у компетентність, використання інноваційних технологій).

4. Психолого-педагогічні (здійснення діагностики розвитку учнів, система стимулювання мотивації навчання, визначення критеріїв компетентності, рефлексивно-оцінний етап кожного заняття, включення учнів у співуправління).

Структура ПК може бути розкрита через професійні вміння, які одержує учень ПТНЗ, а ці вміння, у свою чергу, розкриваються через сукупність послідовно розвиваючих дій, заснованих на теоретичних знаннях і спрямованих на вирішення професійних завдань.

ПК виявляється у досконалому володінні професійними прийомами і методами, усім арсеналом професійних умінь і навичок, що забезпечують

практичне втілення мистецтва майбутньої професії у процесі формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника.